

*Хлисту́н І. В. (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
Кравчу́к О. М. (Христинівська ЗШ І-ІІІ ст.)*

Система повторення вивченого на уроках української мови для підвищення грамотності учнів у підготовці до ЗНО

Для повного засвоєння нового матеріалу і вироблення в учнів практичних умінь і навичок необхідна значна кількість повторень і вправ.

Необхідність повторення впливає з того, що звичайно не всі питання програми достатньою мірою засвоюються учнями в результаті пояснень учителя і проведення роботи з закріплення матеріалу, що в курсі будь-якого предмета, особливо такого, як мова, є теми, для засвоєння яких потрібна значна кількість повторень і вправ, тривале тренування.

Дидактичне правило про повторення вимагає від учителя не запізнюватися з повторенням, не повторювати тоді, коли внаслідок процесу забування не залишилося будь-яких слідів здобутих знань.

Супровідним результатом повторення є заповнення прогалин у знаннях учнів, усвідомлення того, що залишилося для них не зовсім ясным, а також узагальнення, приведення в систему вивченого, оскільки при повторенні вчитель має змогу оглянути з учнями в стрункій послідовності основні поняття, правила, визначення, вивчені протягом певного відрізка часу. Особливо це є актуальним у процесі підготовки учнів до складання ЗНО.

Є різні види повторення. На заняттях з мови застосовуються:

- 1) попутне (супровідне) повторення у зв'язку з вивченням нового;
- 2) спеціальне повторення вивченого на відведених для цього уроках.

Попутне, супровідне, повторення здійснюється на уроках різних типів, у тому числі й на уроках розвитку мовлення, курсах за вибором, факультативах через систему усних і письмових запитань, додатковими завданнями до основних вправ.

У профільних класах старшої школи можна практикувати лінгвістичний аналіз тексту (повний або частковий).

Текст переважно досліджується з використанням таких груп методів:

- стилістичні (семантико-стилістичний, зіставлення, стилістичний експеримент, статистичні методи);
- власне лінгвістичні (мікрообразний, комплексний, повільного прочитання, рівневий, естетичного спостереження, компонентний, лексико-семантичних полів, горизонтального та вертикального контекстів).

Різномасштабність здійснення лінгвістичного аналізу тексту визначає специфіку його проведення, своєрідність етапізації та послідовності. Наприклад, Л. Мацько та О. Мацько й О. Сидоренко пропонують таку схему повного лінгвістичного аналізу художнього тексту (стилістичний аспект).

1. Виразне читання тексту, визначення основних ознак його стилю.
2. Характеристика особи автора як мовної особистості. Інформація про час і місце написання твору, їхня роль у самобутності тексту.
3. Визначення жанрово-стильової належності й експресивно-емоційного колориту тексту.
4. Визначення теми (підтеми), основної думки тексту.
5. Визначення функціонального типу мовлення та його рис.
6. Визначення ритмоладу тексту й засобів його організації.
7. Монолог, діалог, полілог. Інтертекстуальність.
8. Характеристика образу автора, визначення мовних засобів його творення.
9. Характеристика образної системи тексту, визначення домінант і ключових слів.
10. Визначення типу й засобів зв'язку речень у тексті (послідовний, паралельний, радіальний).
11. Аналіз мовних засобів (фонетико-орфоепічних, графічних, лексико-фразеологічних, морфемно-словотвірних, морфологічних, синтаксичних), що

мають ідейно-естетичне навантаження, є основою тропів і стилістичних фігур.

12. Визначення ролі мовних одиниць у передачі основної думки тексту, у творенні його образної системи [5, с. 430].

Кожен із різновидів лінгвістичного аналізу тексту має свою структуру, яка враховує напрям його проведення. Проте у шкільній практиці в основному використовують комплексну модель лінгвоаналізу, в якій синтезовано елементи кількох його різновидів.

Висновки вчених-лінгводидактів і практика вивчення української мови в загальноосвітній школі, процес засвоєння мовної й мовленнєвої змістових ліній чинної програми учнями краще та ефективніше здійснюватиметься саме на прикладі комплексного, поглибленого лінгвістичного аналізу одного й того самого тексту; осягнення природи, значення та своєрідності форми мовних одиниць, явищ і понять, запам'ятовування відповідних правил щодо їх побутування та відповідного оформлення будуть міцнішими, стабільнішими, осмисленішими. Водночас школярі, систематично опрацьовуючи цілісний текстовий матеріал, набуватимуть також потрібних комунікативних умінь і навичок, усвідомлюватимуть причини та особливості добору мовних одиниць для різних ситуацій мовленнєвого спілкування, знатимуть і розумітимуть будову зв'язних текстів, логіко- композиційні й поняттєво-змістові ознаки різних типів, стилів і жанрів мовлення, відшліфують правописну грамотність.

Засвоюючи інформацію з лінгвістики тексту та оволодіваючи технологіями здійснення його комплексного аналізу, учні розвивають важливі мовні компетенції:

- сприймати усні й писемні висловлювання різних типів і стилів мовлення;
- аналізувати тексти, складаючи власну думку про зміст і форму висловлювання;
- будувати висловлювання різної тематики, структури та жанру;

- оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення;
- створювати висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму, використовуючи ключові слова й речення, надаючи виразності його мовному оформленню;
- розрізнявати види, жанри і стилі мовлення й оцінювати їх з погляду вияву в них мовної особистості автора, з'ясовувати ефективність, рівень впливу на інших мовців;
- критично оцінювати власні й чужі висловлювання, редагувати їх, удосконалюючи зміст, виступати з власними повідомленнями з урахуванням ситуації мовлення.

Використання тестових матеріалів сприяє комплексному повторенню і є важливим елементом підготовки до ЗНО.

В. Масальський наголошував, що у плануванні системи тренувальних вправ важливо «організувати домашні завдання для закріплення усвідомленого з граматики та у зв'язку з розбором у класі допущених учнями в усному чи письмовому мовленні помилок; для домашніх завдань добирати переважно такі вправи, які вимагають від учнів активної думки, наприклад, списування тексту з пропущеними буквами, словотворчої праці, пов'язування орфографічних і пунктуаційних завдань з розвитком мовлення учнів» [3, с. 303].

Тому як один із видів комплексних вправ на повторення орфографічних норм можна використовувати орфографічний аналіз тексту, у якому необхідно обрати правильне написання слів відповідно до правил. Цінним тут є той аспект, що учні аналізують написання слів у контексті, адже часто орфографічні правила невіддільні від контекстуального змісту слова.

Завдання. Виконайте орфографічний аналіз тексту, запишіть його відповідно до правил.

(Ч,ч)умац..кий (Ш,ш)лях

З/краю/в/край через (у,в)весь простір неба висіявся зорями (Ч,ч)умац..кий (Ш,ш)лях. Так назвали колис.. вигин (Г,г)алактики. Маг(і,и)страл..(нн, н)ий канал проходить.. на (П,п)івд(е,и)н.. якраз по цій зоряній трасі, по якій (у,в)сиву давн(и,е)ну з (у,в)сієї (У,у)країни їхали тисячі (Ч,ч)умац..ких мажар, щоб завантаж(и,е)тися сі(лл, л)ю на (К,к)римс..ких соляних озерах. Бос(и,е)ми, (у,в)крит(и,е)ми пилом ногами проходили тут колис.. твої прашури, пускал(и,е)ся, мов (К,к)олумби, у сивий/пр(е,и)сивий океан ст(е,и)пів, і не/раз, бувало, їх тут косила чума. Кріз.. столі(тт, т)я, крізь чуму, крізь пожежі пролягає цей шлях, шлях мудрих трударів, шлях н(е,и)віл..ників та н(е,и)віл..ниц.., що їх зі скруч(е,и)(нн, н)ими руками, в аркані полоном гнали до (К,к)риму. Це ще був шлях лицарів (З,з)апоріз..ких, які тупотом своєї кі(нн, н)оти будили цей край.

Скіл..ки сліз та крові (у, в)вібрала ця багато/страждал..на з(е,и)мна дорога, що зорями та сузір..ями на/віки/вічні відбилася в сіро/чорному дзеркалі неба нічного! М(и,е)нають віки, волею людей змінюєт..ся географія степу, іншими стают.. і самі люди, і вітри, і трави. Зостаєт..ся не/змін(е,и)ною ні/ким тільки оця безмірна ш(и,е)рочін.. ст(е,и)пова та в(и,е)сокий (Ч,ч)умац..кий (Ш,ш)лях, що над нею зоріє. (За О. Гончаром).

Для учнів зі слабшою підготовкою доречно використовувати завдання на знаходження у тексті слів з певною орфограмою з подальшим групуванням цих слів відповідно до правил, за якими ці слова слід писати.

Як вид вправи на повторення орфографічного правила можна використовувати вправи з ключем, подібні до тих, які пропонує І. Ющук:

Запишіть слова, розкриваючи дужки, в дві колонки: 1) ті, у яких подвоюється буква *н*; 2) ті, у яких вона не подвоюється.

Бездога(н)ість, лави(н)ий, скаже(н)ий, леви(н)ий, освітле(н)ість, анте(н)ий, годи(н)ик, огне(н)ий, страше(н)ий, вогня(н)ий, олов'я(н)ий, щепле(н)ий, орли(н)ий, лату(н)ий, горохвя(н)ий, однозмі(н)ий, височе(н)ий, адресова(н)ий, електро(н)ий, незбагне(н)ий [якого не можна збагнути], реформе(н)ий, тьмя(н)ий, незнище(н)ість [неможливість

знищити щось], умотивова(н)ість, ешел(н)ий, єди(н)ий.

Ключ. З перших букв прочитаєте вислів Лесі Українки. [6, с.47]. Як результат правильно виконаного завдання учні мають прочитати вислів «Благословенне слово, що гартує».

Для багатьох орфографічних правил часто важчим є засвоєння винятків, яких може бути багато. У таких випадках можуть стати у пригоді пам'ятки, зокрема у віршовій формі, як-от у О. Павленко:

1) Винятки з правила на спрощення у групах приголосних:

Бабуся ласка

Андрійко **хвастливий**, тож любить **хвастнути**:

– Мені вже **шістнадцять** ось-ось має бути!

Бабуся ж, дарма що дорослий хлопчина,

Голубить онука, неначе дитину.

Зап'ястні суглоби **кістляві** в бабусі,

Долоні ж – **пестливі**, неначе в матусі.

А любить онука за ласку таку:

Внесе оберемок **хворостняку**.

2) Слова, у яких не вживається апостроф:

Новорічне

Різьбярським талантом підставка змайстрована,

Різдвяна красуня на ній **прицвяхована**.

Подзвякують кульки у хвої **духмянній**,

Стручечки **горохвяні** світяться **тьмяно**,

Морквяно шаріються **мавпячі** щічки,

Рутвяно жовтіє лимон невеличкий.

Медвяно пахнуть мандаринки святкові,

Золочені **цвяшки** – останні обнови.

Злітають салютики вгору – по два,

Присвячені святу ялинки й Різдва.

3) Прислівники, що пишуться з двома дефісами:

Нічна пригода
Темно. Друзі йдуть **пліч-о-пліч**
Всього-на-всього удвох.
Десь-не-десь щось затріпоче –
Хоч-не-хоч, а серце тьох!
Де-не-де галузка трісне
Чи зітхне безсонний сич.
Страшнуvато з ніччю в лісі
Тет-а-тет (чи віч-на-віч).
Будь-що-будь—і ну тікати!
Тільки ноги загули!
І відтоді хлопці з хати
Куди-не-куди рушати
Стали **коли-не-коли**.

4) Подвоєння приголосних у прислівниках:

Зрання в нас **попідвіконню**,
Попідтинню навмання
Вже чалапає **спросоння**
Жовтодзьобе каченя.

Для кращого запам'ятовування правил правопису можна пропонувати учням самим виконувати текстотворчі завдання, напр., прийом сторителінгу – написання невеликого твору (оповідання, казки), використовуючи слова, що містять певну орфограму або ж, навпаки, слова – винятки з правил. Ці слова вчитель може дати вже готові або ж учні мають підібрати самі (залежно від рівня їхньої підготовки).

Такого типу творчі завдання учні можуть виконувати і на факультативних заняттях з української мови: сторителінгові колажі, малюнки, комікси, які супроводяться текстом.

Отже, специфіка організації уроку повторення окремої теми чи розділу мови полягає в тому, що вчитель має застосувати особливу технологію:

добирати такі методи й прийоми навчання, щоб учні зацікавились темою, активізували власні знання. Крім того, учні повинні презентувати самостійність щодо виконання запропонованої вчителем-словесником системи вправ. Вправи до уроку повторення окремої теми, розділу слід розробляти з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, психологічних характеристик класу загалом. Важливим видом вправ є мовний аналіз, який варто здійснювати відповідно до різних рівнів мовної системи: лексики, фразеології, граматики, виконання тестів, створення проектів.

Система повторення вивченого на окремих уроках повторення і як елемент інших типів уроків сприяє збагаченню мови та поліпшення правописної грамотності учнів основної школи і в підготовці старшокласників до ЗНО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляєв О. М. Сучасний урок української мови. К.: Рад. школа, 1981. 176 с.
2. Гнатович Т. Лінгвістичний аналіз тексту як засіб формування мовної компетентності школярів. Дивослово. 2009. № 9. с. 2 – 6.
3. Кушнірова Л. В. Рекомендації В. І. Масальського щодо добору вправ із правопису (до проблеми витоків сучасних підходів до навчання орфографії). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 9 (53). С. 299 – 307.
4. Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посіб. / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. К.: ВЦ «Академія», 2012. 248 с.
5. Стилїстика української мови: Підручник /Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. – Київ: Вища шк., 2005. – 454 с.
6. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. 4-те вид. К.: Освіта, 2000. 254 с.

